

ई-गव्हर्नन्स आणि डिजिटल प्रशासन

बिडवे टी. एस.¹

सारांश: माहिती, दळणवळण आणि तंत्रज्ञानाने जगभरातील नागरिकांचे दैनंदिन जीवन पूर्णपणे बदलून टाकले आहे. कृत्रिम बुद्धिमत्ता, वेब १.० ते ५.०, चॅट बॉट्स, क्लाउड तंत्रज्ञान, इंटरनेट ऑफ थिंग्ज यांसारख्या तंत्रज्ञानाच्या शोधाने सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातील प्रशासनात बदल घडवून आणला आहे. जगभरातील सरकारे देशाचा दैनंदिन कारभार चालवण्यासाठी ई-गव्हर्नन्सचा दृष्टिकोन स्वीकारत आहेत. माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे सार्वजनिक सेवांचे कार्यक्षम वितरण सुलभ झाले आहे. सार्वजनिक सेवांच्या डिजिटायझेशनमुळे सरकारवरील विश्वास वाढण्यास मदत झाली आहे. देशाच्या सामाजिक-आर्थिक विकासासाठी सार्वजनिक प्रशासन आणि शासनामध्ये सुधारणा करणे हे सर्वोच्च प्राधान्य बनले आहे. इंटरनेटने व्यवसायाच्या पारंपरिक कार्यपद्धतीत बदल घडवला आहे. माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाच्या साधनांच्या वापरामुळे सरकार, नागरिक आणि व्यवसाय यांच्यातील संवाद बदलला आहे. ई-गव्हर्नन्स हे प्रशासनाला नागरिक-केंद्रित बनवण्याच्या आणि सार्वजनिक सेवांच्या वितरणात सुधारणा करण्याच्या दिशेने एक पाऊल आहे. आर्थिक क्षेत्रातील ई-गव्हर्नन्स लाच देण्याच्या प्रथेला आळा घालून आणि भ्रष्टाचार दूर करून आर्थिक समृद्धी आणण्यास मदत करते. ई-गव्हर्नन्सने नागरिक आणि प्रशासन यांच्यातील संवादावर लक्षणीय परिणाम केला आहे. हा शोधनिबंध ई-गव्हर्नन्सची संकल्पना, अर्थ, महत्त्व अधोरेखित करतो आणि ई-गव्हर्नन्स यशस्वी करण्यासाठी विविध उपाययोजना सुचवतो."

कीवर्ड्स : माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान, सुशासन, ई-गव्हर्नन्स

१.१ प्रस्तावना :

सेवांच्या डिजिटायझेशनने नागरिकांच्या जीवनातील व्यवहारांमध्ये परिवर्तन घडवले आहे. प्रशासनातील डिजिटल परिवर्तनाला सरकारांसाठी नवीन सामान्य स्थिती म्हटले जाऊ शकते. तंत्रज्ञानातील नवीन नवकल्पना आणि सार्वजनिक सेवांच्या सुधारित वितरणासाठी नागरिकांच्या वाढत्या अपेक्षांमुळे सरकारला पारंपरिक प्रशासनाकडून डिजिटल प्रशासनाकडे वळावे लागले आहे. सध्याच्या काळात आणि विशेषतः कोरोना महामारीनंतर, जगभरातील देशातील प्रशासन डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या वापरावर अवलंबून आहेत. इंटरनेट आणि इतर डिजिटल नवकल्पनांच्या विकासामुळे सरकारला सार्वजनिक सेवांच्या वितरणासाठी माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या साधनांचा वापर करण्यास प्रोत्साहन मिळाले आहे. पारंपरिक प्रशासन हे कागदपत्रांवर अधिक अवलंबून असते, ज्यामुळे अखेरीस सरकारची प्रशासकीय कार्यक्षमता मंदावते. दुसरीकडे, प्रशासनामध्ये डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर केल्याने सरकारची कार्यक्षमता सुधारते आणि सार्वजनिक सेवांचा जलद पुरवठा होतो. ई-गव्हर्नन्स म्हणजे ऑनलाइन पद्धतीने आणि सुरक्षित वातावरणात कामकाज करणे. ई-गव्हर्नन्स सेवा अनेक मार्गांनी प्रदान केल्या जाऊ शकतात. परंतु क्लाउड कॉम्प्युटिंग हे एक असे नाविन्यपूर्ण तंत्रज्ञान आहे जे खूप किफायतशीर आहे ^१ सार्वजनिक सेवांच्या वितरणाचे डिजिटायझेशन नागरिकांचे सामाजिक आणि राजकीय जीवन आणि नागरिक देशाच्या प्रशासनात कसे सहभागी होतात, यात बदल घडवत आहे. सार्वजनिक सेवांच्या डिजिटायझेशनमुळे सरकारी प्रक्रिया सुलभ होण्यास, कागद-आधारित व्यवहार दूर करण्यास आणि सार्वजनिक माहिती मिळवण्यासाठी एकच केंद्र स्थापित करण्यास मदत

¹ विभागप्रमुख, लोकप्रशासन विभाग, बाबुरावजी आडसकर महाविद्यालय, केज ता. केज. जि बीड

होते. नागरिकांच्या अपेक्षा सरकारवर एकात्मिक सार्वजनिक सेवा वितरण दृष्टिकोन स्वीकारण्यासाठी दबाव आणतात. ई-गव्हर्नन्स धोरण निर्मिती आणि सेवा वितरणात नागरिक-केंद्रित दृष्टिकोनावर लक्ष केंद्रित करण्यास मदत करते. "लोक-केंद्रित" या शब्दाचा अर्थ सार्वजनिक धोरणे आणि सेवांची रचना, वितरण, अंमलबजावणी आणि मूल्यमापन करताना नागरिकांच्या गरजा आणि मतांचा विचार करणे.^२ अविकसित आणि विकसनशील देशांमध्ये सार्वजनिक सेवांच्या वितरणात सेवांचे डिजिटायझेशन महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. प्रत्येक राष्ट्राचा ई-गव्हर्नन्स मॉडेल नागरिकांच्या आणि इतर भागधारकांच्या गरजांनुसार तयार केला जातो, जे सेवांच्या डिजिटायझेशनचे प्राथमिक लाभार्थी आहेत. युनायटेड किंगडममध्ये ई-गव्हर्नन्स सेवा अशा प्रकारे तयार केल्या आहेत की एकात्मिक पोर्टलद्वारे सर्व राज्य आणि राष्ट्रीय सेवांचे एकीकरण करता येईल.^३ ई-गव्हर्नन्सकडे प्रशासकीय सुधारणांमध्ये परिवर्तन घडवून आणण्याचे आणि त्यांना टिकवून ठेवण्याचे आणि देशातील डिजिटल लोकशाहीला बळकट करण्याचे एक माध्यम म्हणूनही पाहिले जाऊ शकते. बहुतेक ई-गव्हर्नन्स संशोधन, ई-गव्हर्नन्सद्वारे सहभागी लोकशाही मजबूत करण्यासाठी पावले उचलण्याऐवजी, प्रशासकीय दृष्टिकोनातून माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या पैलूवर लक्ष केंद्रित करते. ई-गव्हर्नन्सकडे प्रामुख्याने तीन संज्ञांवर लक्ष केंद्रित करून प्रशासकीय सुधारणांसाठी एक पुढचा मार्ग म्हणूनही पाहिले जाते.^४

१. २ अभ्यास क्षेत्र आणि संशोधन पद्धती:

“ई-गव्हर्नन्स आणि डिजिटल प्रशासन-” या प्रस्तुत अभ्यास प्राथमिक आणि दुय्यम दोन्ही डेटावर आधारित आहे. दुय्यम डेटा भारत सरकार आणि राज्यांच्या अहवालांमधून तसेच वर्तमानपत्रे आणि मासिके इत्यादींमध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखांमधून गोळा केला आहे. भारतात वारसा वस्तूचा मोठ्या प्रमाणात प्रसार झाला आहे. त्यांची दुर्दशा सर्वांनी पाहिली आहे, त्यांना वर्तमानपत्रांमध्ये प्रमुख स्थान मिळते. म्हणून, प्रकाशित लेख आणि बातम्या देखील या लेखाचे मुख्य सहाय्यक आहेत.

१.३ साहित्य पुनरावलोकन:

भारताच्या दुसऱ्या प्रशासकीय सुधारणा आयोगाच्या ११ व्या अहवालाचे शीर्षक "ई-गव्हर्नन्सला प्रोत्साहन देणे-पुढील वाटचाल".^५ या अहवालात ई-गव्हर्नन्सच्या यशस्वी प्रोत्साहन आणि अंमलबजावणीसाठी विविध उपायांची शिफारस करण्यात आली आहे. दुसरा प्रशासकीय सुधारणा आयोग ई-गव्हर्नन्सची व्याख्या अशी करतो की, सरकारी संस्थांद्वारे वाईड एरिया नेटवर्क, इंटरनेट, मोबाइल कम्प्युटिंग, कृत्रिम बुद्धिमत्ता यांसारख्या माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाचा वापर, ज्यामध्ये नागरिक, व्यवसाय आणि सरकारी संस्थांच्या विविध विभागांशी असलेले संबंध बदलण्याची क्षमता आहे. यामुळे नागरिकांना सरकारी सेवांचा उत्तम पुरवठा होईल, व्यावसायिक समुदायासोबतचे व्यवहार सुधारतील आणि माहितीच्या प्रवेशाद्वारे नागरिकांना सक्षम केले जाईल. ई-गव्हर्नन्सचा परिणाम म्हणजे वाढलेली पारदर्शकता, महसुलात वाढ, आर्थिक खर्चात कपात आणि भ्रष्टाचारावर नियंत्रण केवळ डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या परिचयाने प्रशासनात परिवर्तन घडून येऊ शकत नाही.^६ डिजिटल परिवर्तन यशस्वी करण्यासाठी, परिवर्तन प्रक्रियेसोबत इतर आवश्यक घटक असणे महत्त्वाचे आहे. प्रशासनातील परिवर्तन ही एक सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. प्रशासनातील डिजिटल परिवर्तनासोबत इतर घटकही असले पाहिजेत, जसे की प्रशासनाचे पारंपरिक प्रशासनाकडून डिजिटल प्रशासनामध्ये यशस्वी परिवर्तन करण्यासाठी आणि कोणत्याही देशात डिजिटल अजेंडा स्वीकारण्यासाठी, राजकीय आणि नोकरशाही नेतृत्वाने डिजिटायझेशनच्या संकल्पनेला प्रोत्साहन देण्यासाठी आवश्यक पाठिंबा देणे आवश्यक आहे.^७ जगभरातील जे सर्व देश प्रशासनात परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी काम करत आहेत, त्या सर्वांचे डिजिटायझेशनचे एक समान उद्दिष्ट आहे. हे राजकीय नेतृत्वाद्वारे ज्ञान विकास, ग्राहक-केंद्रितता, डिजिटल कौशल्ये, डिजिटल सुरक्षा आणि सार्वजनिक सेवा वितरणात कृत्रिम बुद्धिमत्ता, चॅटबॉट्स आणि डेटा ॲनालिटिक्स इत्यादींसारख्या नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून केले जाते. सार्वजनिक अधिकाऱ्यांनी नागरिकांना त्यांच्या दैनंदिन जीवनात प्रशासनाच्या डिजिटल पद्धती स्वीकारण्यासाठी प्रवृत्त केले पाहिजे. राजकीय आणि नोकरशाही नेतृत्वाच्या भूमिकेशिवाय, कोणत्याही देशातील संस्कृतीने पारंपरिक

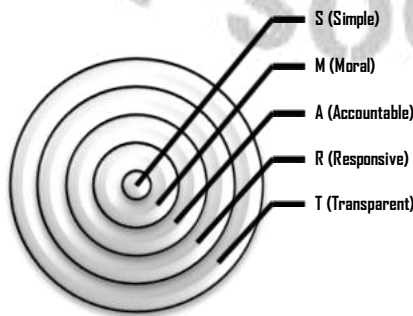
प्रशासनाकडून डिजिटल प्रशासनाकडे होणाऱ्या संक्रमणाला पाठिंबा देणे महत्त्वाचे आहे. डिजिटायझेशनकडे संक्रमणाला पाठिंबा देणारी नेतृत्व संस्कृती वाढवण्यासाठी नेतृत्व मूलभूत आहे. नागरिकांनी नवीन डिजिटल तंत्रज्ञानाशी स्वतःला लवकर जुळवून घेतले पाहिजे, ज्यामुळे त्यांना कार्यात्मक कार्यक्षमतेच्या संदर्भात फायदा होईल. जेव्हा नागरिक डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर करतील, तेव्हा नाविन्यपूर्ण तंत्रज्ञानाच्या वापराची संस्कृती वाढवण्यावर त्याचा सकारात्मक परिणाम होईल. नागरिकांनी तंत्रज्ञानाचा स्वीकार बाह्य-केंद्रित असावा, म्हणजेच त्यांनी नागरिकांचे ऐकले पाहिजे आणि त्यांच्याशी संवाद साधला पाहिजे. नागरिक तंत्रज्ञानाच्या वापराविषयी आणि त्यांना त्यात येणाऱ्या समस्यांविषयी आपला अभिप्राय देऊ शकतात. डिजिटल परिवर्तन नागरिकांच्या आणि व्यावसायिक समुदायाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी संबंधित असले पाहिजे. तरुण अधिकाऱ्यांनी त्यांच्या दैनंदिन कार्यालयीन कामात तंत्रज्ञान स्वीकारण्यासाठी पावले उचलली पाहिजेत. तंत्रज्ञानाशी संबंधित धोक्यांवर नियमित अंतराने लक्ष दिले पाहिजे. यामुळे डिजिटायझेशनच्या वापराबाबत नागरिकांचा विश्वास वाढेल. एक सु-परिभाषित, नियोजित धोरण आणि तपशीलवार आराखडा असावा, जो पारंपरिक कार्यपद्धतीतून डिजिटल कार्यपद्धतीकडे सुव्यवस्थित संक्रमणाची खात्री देईल. एक स्पष्ट नियोजित धोरण नागरिकांना आणि सार्वजनिक सेवा कर्मचाऱ्यांना डिजिटायझेशनशी संबंधित धोके आणि संधींना प्रतिसाद देण्यास मदत करेल. डिजिटल धोरणाने नागरिकांचा अनुभव वाढवण्यासाठी सार्वजनिक सेवा वितरणाच्या डिजिटायझेशनसाठी सर्वसमावेशक दृष्टिकोन स्वीकारला पाहिजे. डिजिटल धोरणाने असे अडथळे ओळखले पाहिजेत, जे डिजिटायझेशनच्या अंमलबजावणीच्या मार्गात अडथळा आणू शकतात. एका नियोजित डिजिटल धोरणामध्ये, परिवर्तन प्रक्रियेत सामील असलेल्या विविध भागधारकांशी संवाद कसा साधावा आणि त्यांचा पाठिंबा कसा मिळवावा, यावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे.

१.४ ई-गव्हर्नन्स म्हणजे काय?

इलेक्ट्रॉनिक गव्हर्नन्स किंवा ई-गव्हर्नन्स जगभरातील देशांनी स्वीकारले आहे. भारतासारख्या वेगाने वाढणाऱ्या आणि मागणी असलेल्या अर्थव्यवस्थेत, ई-गव्हर्नन्स आवश्यक बनले आहे. डिजिटलायझेशनच्या जलद वाढीमुळे जगभरातील अनेक सरकारांनी सरकारी प्रक्रियांमध्ये तंत्रज्ञानाचा परिचय करून देणे आणि त्यांचा समावेश करणे सुरू केले आहे. इलेक्ट्रॉनिक गव्हर्नन्स किंवा ई-गव्हर्नन्सची व्याख्या सरकारी सेवा प्रदान करण्यासाठी आणि सुलभ करण्यासाठी, माहितीची देवाणघेवाण करण्यासाठी, संप्रेषण व्यवहारांसाठी आणि विविध स्वतंत्र प्रणाली आणि सेवांचे एकीकरण करण्यासाठी सरकारद्वारे माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर म्हणून केली जाऊ शकते.

१.५ स्मार्ट गव्हर्नन्स :

ई-गव्हर्नन्स ही स्मार्ट गव्हर्नन्सकडे जाणारी एक वाटचाल आहे. स्मार्ट गव्हर्नन्स म्हणजे खालील गोष्टी:

१.६ ई गव्हर्नन्स आणि डिजिटल-उपक्रम :

ई-गव्हर्नन्समधील भागधारक म्हणजे सरकार, नागरिक आणि व्यवसाय. ई-गव्हर्नन्समधील प्रत्येक उपक्रम सरकार ते सरकार उपक्रम, सरकार ते नागरिक उपक्रम आणि सरकार ते व्यवसाय उपक्रमांवर लक्ष केंद्रित करतो भारत सरकारच्या इलेक्ट्रॉनिक आणि माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालयाने डिजिटल प्रवेश, डिजिटल समावेश, डिजिटल सक्षमीकरण आणि डिजिटल दरीतील अंतर भरून काढत भारताला डिजिटल सक्षम राष्ट्र आणि ज्ञानावर आधारित आर्थिक देशात रूपांतरित करण्याच्या उद्देशाने "डिजिटल इंडिया" कार्यक्रम सुरू केला. डिजिटल तंत्रज्ञान प्रत्येक नागरिकाचे जीवन बदलते आणि सुधारते याची खात्री करणे हे डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट आहे. डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट सार्वजनिक सेवा वितरण पारदर्शक आणि भ्रष्टाचारमुक्त पद्धतीने सुधारणे आहे. डिजिटल इंडिया हा एक छत्री कार्यक्रम आहे जो केंद्र, राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेश सरकारच्या विविध मंत्रालये आणि विभागांना व्यापतो. सरकारने सुरू केलेल्या काही ई-गव्हर्नन्स उपक्रम खालीलप्रमाणे आहेत.^८

- **कॉमन सर्व्हिस सेंटर डिलिव्हरी-** कॉमन सर्व्हिस सेंटरची स्थापना ग्रामीण भागात ग्रामीण पातळीवरील उद्योजक (VLE) द्वारे डिजिटल पद्धतीने विविध सरकारी आणि व्यवसाय सेवा प्रदान करते. ग्रामीण भागातील नागरिक अनुदानित शेती उपकरणांसाठी अर्ज करणे, कृषी कर्ज, शिष्यवृत्ती नोंदणी इत्यादी विविध सेवांचा लाभ घेऊ शकतात.
- **युनिफाइड मोबाईल ॲप्लिकेशन फॉर न्यू एज गव्हर्नन्स (उमंग)** - हे भारतीय नागरिकांना मोबाईल ॲप्लिकेशनद्वारे सरकारी सेवा प्रदान करते.
- **डिजी लॉकर** - हे नागरिकांना त्यांचे कागदपत्रे क्लाउड स्टोरेज स्वरूपात ठेवण्यास मदत करते. नागरिक त्यांचे कागदपत्रे डिजी लॉकर पोर्टलवरून किंवा मोबाईल ॲप्लिकेशनद्वारे ॲक्सेस करू शकतात. मोबाईल ॲप्लिकेशन सर्व प्रकारच्या स्मार्टफोनवर काम करते.
- **ई-डिस्ट्रिक्ट मिशन मोड प्रकल्प** - सर्व राज्ये/केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये जिल्हा आणि उपजिल्हा पातळीवर ई-डिस्ट्रिक्ट प्रकल्प राबविण्यात आले आहेत. ई-डिस्ट्रिक्ट प्रकल्प नागरिकांना ऑनलाइन पद्धतीने विविध ई-सेवा देऊन त्यांचा फायदा करतो. ई-डिस्ट्रिक्टद्वारे मिळू शकणाऱ्या या सेवा जन्म प्रमाणपत्र, विवाह प्रमाणपत्र, जात प्रमाणपत्र, वृद्धापकाळ आणि विधवांसाठी पेन्शन योजना आणि व्यावसायिक कर भरणे इत्यादींसाठी अर्ज करणे यासारख्या आहेत. सध्या देशभरात ई-डिस्ट्रिक्ट प्रकल्पाद्वारे नागरिकांना ४६७१ ई-सेवा दिल्या जातात.
- **को-विन** - हे नोंदणी व्यवस्थापन, ऑनलाइन अपॉइंटमेंट, कोरोना लस देण्यासाठी स्लॉट बुकिंग आणि कोविड१९ लसीकरण प्रमाणपत्र डाउनलोड करण्यासाठी एक खुले व्यासपीठ आहे.
- **My Gov** - हे नागरिक आणि सरकार यांच्यातील संवाद सुलभ करण्यासाठी २६ जुलै २०१४ रोजी सुरू करण्यात आलेले नागरिक सहभाग व्यासपीठ आहे. या व्यासपीठाच्या माध्यमातून नागरिक धोरण तयार करण्याच्या बाबींसाठी केंद्र सरकारच्या विविध मंत्रालयांशी संपर्क साधू शकतात आणि सरकार नागरिक कल्याण आणि सार्वजनिक हिताच्या मुद्द्यांवर लोकांचे मत घेऊ शकते. नागरिक कोणत्याही मंत्रालय किंवा विभागाविरुद्ध या पोर्टलद्वारे संबंधित सार्वजनिक अधिकाऱ्यांपर्यंत त्यांच्या तक्रारी पोहोचवू शकतात.
- **थेट लाभ हस्तांतरण** - डीबीटी ही आधार आधारित सेवा आहे जिथे विविध योजनांच्या लाभार्थ्यांना अनुदान थेट त्यांच्या बँक खात्यात मिळते. डीबीटीने सरकारी व्यवहारांमधून मध्यस्थांची किंवा भ्रष्टाचाराची भूमिका काढून टाकली आहे.
- **मेरी पेहचान** - हे एक राष्ट्रीय सिंगल साइन ऑन प्लॅटफॉर्म आहे जे एकाच लॉगिनद्वारे अनेक ऑनलाइन सरकारी पोर्टलवर प्रवेश प्रदान करण्यासाठी वापरकर्ता प्रमाणीकरण सेवा प्रदान करते. वापरकर्त्यांसाठी ते प्रत्येक वेळी त्यांची ओळख सिद्ध करण्याची आणि लॉगिन तपशील प्रदान करण्याची पेन्चंट प्रक्रिया काढून टाकते. ते खरे ओळखलेले वापरकर्ते ओळखण्यास

देखील मदत करते आणि बनावट वापरकर्ते काढून टाकते. ॲप्लिकेशन डेव्हलपर्ससाठी ते प्रमाणीकरण प्रणाली विकसित करण्यात पैसे, वेळ आणि मेहनत वाचवते.

- **युनिफाइड पेमेंट इंटरफेस** - नागरिक या मोबाईल ॲप्लिकेशनचा वापर कोणालाही सुरक्षित डिजिटल पेमेंटसाठी करू शकतात. सिंगापूरमध्ये पर्यटक म्हणून भेट देताना नागरिक आता या पेमेंट सिस्टमचा वापर करू शकतात.
- **माझी योजना** - जुलै २०२२ मध्ये लॉंच केलेले एक वेब पोर्टल आहे. हे एक राष्ट्रीय प्लॅटफॉर्म आहे जे नागरिकांना गृहनिर्माण ते शेतीपर्यंत विविध क्षेत्रातील विविध सरकारी योजनांचा एक स्टॉप शोध आणि वितरण प्रदान करते. हे प्लॅटफॉर्म नागरिकांना नागरिकांच्या पात्रता आणि गरजांवर आधारित योजनांची माहिती शोधण्यासाठी तंत्रज्ञान सक्षम इकोसिस्टम प्रदान करते. हे नागरिकांना विविध योजनांसाठी अर्ज कसा करायचा आणि विशिष्ट योजनेसाठी आवश्यक कागदपत्रे कशी मिळवायची याचे मार्गदर्शन देखील करते. हे पोर्टल नागरिकांचा वेळ वाचवते कारण त्यांना अनेक सरकारी वेबसाइटना भेट द्यावी लागत नाही त्यामुळे वेळ आणि पैसा वाचतो, सरकारी योजनांची माहिती गोळा करण्यासाठी नागरिकांना प्रत्यक्ष सरकारी कार्यालयांना भेट देण्याचे प्रयत्न कमी होतात.

१.७ निष्कर्ष:

ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी वातावरण विकसित करण्याची गरज आहे. हे सरकारमध्ये बदल घडवून आणण्याची इच्छाशक्ती दाखवून केले जाते. डिजिटल प्रशासनाकडे वाटचाल करण्यासाठी असे अनुकूल वातावरण विकसित करण्यासाठी राजकीय नेतृत्वाचे समर्थन खूप महत्वाचे आहे. जनजागृती शिबिरांद्वारे नागरिकांमध्ये जागरूकता निर्माण केली पाहिजे. यामुळे नागरिकांमध्ये ई-सेवांची मागणी निर्माण होईल. केंद्र आणि राज्य सरकारने ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांच्या विविध श्रेणी ओळखल्या पाहिजेत. या उपक्रमांचा वापर माहिती मिळवण्यासाठी, आर्थिक व्यवहार करण्यासाठी, सार्वजनिक शुल्कासाठी कर आणि वापरकर्ता शुल्क भरण्यासाठी आणि सरकारी सेवा मिळविण्यासाठी केला जाऊ शकतो. नागरिकांना तांत्रिक सहाय्य देण्यासाठी केंद्र आणि राज्य पातळीवरील माहिती आणि तंत्रज्ञान विभागांमध्ये अधिक समन्वय असावा. इंटरनेटद्वारे माहिती आणि सेवांच्या प्रवेशाबाबत प्रशासन धोरणे जाहीर आणि अंमलात आणली जातात तेव्हा, इंटरनेटची सुविधा नसलेल्या नागरिकांची आणि ई-सेवा आणि माहितीच्या वापरावर त्यांचा परिणाम याची सार्वजनिक संस्थांनी तपासणी केली पाहिजे. सरकारने खात्री करावी की ज्या नागरिकांना इंटरनेटची सुविधा नाही त्यांना सार्वजनिक सेवा आणि माहिती मिळविण्यापासून सरकार वंचित ठेवले जाणार नाही. ज्यांच्याकडे संगणक नाहीत किंवा ज्यांच्याकडे इंटरनेट सुविधा नाही अशांना सेवा आणि माहिती देण्यासाठी तंत्रज्ञान विकसित केले पाहिजे. ई-गव्हर्नन्स यशस्वी होण्यासाठी नागरिकांच्या अभिप्रायावर आधारित व्यवसाय प्रक्रियेचे पुनर्अभियांत्रिकीकरण पुन्हा तपासण्याची आवश्यकता आहे. नागरिक केंद्रित प्रशासन राखण्यासाठी प्रत्येक प्रक्रियेचे टप्प्याटप्प्याने विश्लेषण केले पाहिजे. संघटनात्मक उद्दिष्टे आणि क्षमता वाढीसाठी आयसीटीच्या वापरात खाजगी क्षेत्राने उल्लेखनीय प्रगती केली आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील संस्थांनी विनिमय कार्यक्रम आणि केस स्टडीजद्वारे खाजगी क्षेत्रांच्या या कामगिरीचा अभ्यास करावा. जागरूकता मोहिमा नागरिकांच्या स्थानिक भाषेत आयोजित केल्या पाहिजेत.

संदर्भ:

- विजयकुमार, एन. (२०११). ई-गव्हर्नन्समध्ये आयसीटीची भूमिका: नवीन उपक्रम राबविण्यात क्लाउड कॉम्प्युटिंगचा प्रभाव. एसईटीलॅक्स ब्रीफिंग्ज, ९(२), पृ. ४३
- विकास, ओ. एफ.-ओ. (२०१९). लोककेंद्रित सार्वजनिक सेवांकडे. ओईसीडीमध्ये, सरकार एका दृष्टीक्षेपात, पृ. २५-५०

- शरीफ, एस. एम., जहांखानी, एच., आणि दस्तबाज, एम. (२०१२). ई-गव्हर्नन्स स्टेज मॉडेल: विकसनशील देशांमध्ये प्रादेशिक सरकारमध्ये नागरिक-केंद्रित दृष्टिकोनावर आधारित. इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ इलेक्ट्रॉनिक कॉमर्स स्टडीज, ३(१), १४५-१६४
- प्रसाद, के. (२०१२). भारतातील डिजिटल लोकशाहीद्वारे सरकारचे आधुनिकीकरण करण्यासाठी ई-गव्हर्नन्स धोरण जर्नल ऑफ इन्फॉर्मेशन पॉलिसी
- The 11th Report of the Second Administrative Reforms Commission of India is titled "Promoting e-Governance – The Way Forward".
- Commission, S. A. (2008). Promoting e-governance - the smart way forward. Department of administrative reforms and public grievances. New Delhi: ministry of personnel, public grievances and pensions. retrieved from
- Xavier, J. A. (2021). Leading Global Trends In Public Service Digitalization. In Digitalization of Public Service Delivery In Asia (pp. 1-184)
- Bureau, P. I. (2022, August 03). Press Information Bureau- Ministry of Electronics & IT- E-governance. Retrieved February 21, 2023

Publisher's Note: *The views and opinions expressed in this article are solely those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the publisher, editors, or the editorial board.*